

RAMİZ İSMAYIL

GÖZÜ YOLDA QALAN VAR

(sənədli povest)

(əvvəli ötən sayda)

O dövrün ən qlobal hadisələrini təsvir etmək bizim mövzunun özəyini təşkil etmədiyindən bu barədə mülahizələr yürütmək istəmirəm. Bu dövr ərzində Natiq Qasimovun da Uzaq Sibirdə nələr çəkdiyini bilmirəm. Onu bilirəm ki, o, bu vaxt ərzində günləri sayıb. Məktublar əsasında da bir fikir söyləmək mümkün deyil. Ona görə ki, həmin dövrdə yazdığı məktubların çox az hissəsi qalıb. "Biz nə biləydik ki, nə vaxtsa onun məktubları lazım olacaq" deyə Nofəl təəssüflə bildirir. 1989-1991-ci illər ərzində biz Natiqin nə barədə fikirləşdiyini, düşündüyünü deyə bilmərik. Bircə şeyi əminliklə demək olar. Həmin illərdə o, burada olsaydı mütləq könüllülərə qoşulub Qarabağda vuruşardı.

Həmin illərdə isə nəinki Qarabağda, nəinki Azərbaycanda, bütün Sovet İttifaqında o qədər nahaq qanlar tökülmüşdü ki!

Natiq Vətən üçün darıxırdı. Darıxırdı ki, tez qayıtsın və Qarabağda oğulluq borcunu yerinə yetirsin.

Səlim Qasimovun dediklərindən:

-Son məktublarının birində yazmışdı ki, mənə aparmağa özün gələrsən. Niyə, nə məqsədlə belə yazdığımı bilmirdik. Hər halda qərara aldım ki, əgər bir təhlükə hiss etməsəydi belə yazmazdı. Bakı-Novosibirsk reysi ilə uçdum. Aeroportdan dəmiryol vağzalına gəldim. Məlumat bürosundan

Krasnoyarska necə getmək lazım olduğunu soruşdum.

Məlumat bürosunda işləyən qadın ikinci kassaya yaxınlaşmağımı bildirdi. İkinci kassanın qabağında iki yüzdən çox adam var idi. Gördüm bilet almaq mümkün deyil, "öz adətimizlə" almağa cəhd etdim. Qabaqda duran bir nəfərdəri xahiş etdim, mənə də bir bilet alsın. Adamlar geri çəkilib "biz ayrı qatara bilet alırıq" - deyib mənə imkan yaratdılar. Sən demə onlar da yaxşı bilirlərmiş ki, mənim minəcəyim qatar 15 dəqiqədən sonra yola düşür. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, Bakıda təyyarəyə bilet alanda da bəxtim gətirmişdi. Əvvəlcə kassada dedilər bilet yoxdur. Bir gəlin də gəlib ki, sən Allah, mənə də bir bilet al, deyirəm bilet yoxdur, sənə necə alım, əl çəkmir. Təyyarəyə minik başlayanda ümidimi üzmüşdüm. Bir də gördüm elan etdilər ki, Novosibirskə uçan təyyarəyə iki bilet var. Tez birini o gəlinə, birini də özümə alıb mindik təyyarəyə!

Əl-qərəz! Gəldim Novosibirsk dəmiryoi vağzalına. İndi qatarı tapa bilmirəm, vaxt da gedir. Birtəhər soruşa-soruşa perrona gəldim. Vaqonumu tapdım. Gördüm konduktor qarabəniz bir oğlandır. Olardı otuz beş-qırx yaşı. Dedim bəlkə ermənidir, tatardır, gürcüdür. Rusca soruşdum ki, görüm doğrudanmı bu qatarla getməliyəm. Bəli, bu qatar imiş. Moskva-Tında qatarı. Mindim qatara, yerimi rahatlayıb oturdum. Bir azdan cavan bir oğlan gəldi. "Dyadya, vremya skolka?"

Dedim: "sınok, vremya u menya Bakinskaya".

-Bakıdansınız?

-Hə, Mingəçevirdənəm!

-Mən də Mingəçevirdənəm!

Ət satan kiminsə oğlu idi. Yadımdan çıxıb, dədəsinin adını demişdi. Bir az hal-əhval tutduq. Bir siqaret aldım - siqaret satırdı. O, getdi, bir azdan "provodnik" gəldi. Bu da eyni qayda ilə "azərbaycanlısınız? - deyə soruşdu. Hə!"

"Provodnik" ağdamlı idi. Dedi dayı, bayaq da siqaret almısan, uşaq da səndən pul alıb, biabır olmuşam. Dedim qardaş, niyə biabır olursan, o satıb, mən də almışam. Utanmalı bir şey yoxdur. Yanında bir cavan rus qızı var idi. Elə bil rəssam yaratmışdı. Onu çağırırdı yanına, nəşə dedi, bir az keçmişdi, gördüm stolun üstü doldu.

"Quş iliyi, can dərmanı" deyirlər e-ey! Kolbasa, araq, Moskva konfeti, şirniyyatlar, nə qədər elədim, pul-zad almadı. Məni apardı balaca bir otağa. Otağa deyəndə, provodniklər üçün ayrı otaq var, özün bilərsən, ora apardı məni, bir sarı meşok var idi, ağızını açdı. Hamısı pul idi. Dedi nə qədər istəyirsən götür. Moskvadan gətirdiyi malları satırdı. Stansiyalarda dayananda nə qədər adam yığılırdı alver eləməyə! Nə başını ağrıdım, neçə sutka yol getdim, o kişi mənə çox hörmət elədi. Dedim Reşotıya çatanda xəbər elə, dedi rahat yat, qorxma. Səhərə yaxın Reşotıda məni oyatdı. Bir sumka düzəltdi. 25 dənə siqaret, neçə kilo kolbasa, sosiska, Moskva konfetləri və s. yekə bir sumka idi. Nə qədər elədim pula yaxın durmadı. Reşotıda düşdüm, soruşa-soruşa gəlib Qorevoya gedən qatarı tapdım. Dörd saatdan sonra görüşdük. Onu da deyim ki, çox yoxlayırdılar. Komandiri tapdıq. Dedi tez gəlmisən. Hələ vaxt deyil, buraxa bilmərik. Nə qədər yalvar-yaxar, mümkün olmadı. Axırda dedi: Yalnız diviziya komandiri icazə verə bilər. Getdim diviziya komandirinin yanına. Çox çətinliklə razılaşdı. Nə fikirləşdirsə ayrı iki nəfəri də bizə qoşdular. Biri Bakıdan idi, o biri səhv eləmirəmsə Şəkinin kəndindən idi. Natiqə burdan paltar aparmışdım. O uşaqlara da dedim, yoxlayırlar, özünüzlə elə şübhəli şeylər götürməyin.

Çatdıq Reşotıya. Patrul gəldi. O uşaqlardan "finka" çıxdı. "Heç nə götürməyəcəyik" demişdilər, amma götürmüşdülər. Çox xahiş-minnətdən sonra hərəsindən on manat alıb patrula verdim,

birtəhər aradan çıxdıq. Qatarla altı sutkadan çox yol gəldik. Bakıda Natiq gözlərinə inanmırdı. Axşam qatardan düşmüşdük. "20 yanvar"a gəldik, dedik avtobusla gedərik. Orda da maşın olmadı. Dedim, ay bala, gedək Sumqayıta, yataq rahat, sabah durub gedərik. Razı olmadı. Kimsə dedi ki, Səməd Vurğun bağından Gəncəyə avtobus çıxır. Gəldik Səməd Vurğun bağına, bəxtimizdən avtobus oldu. Gəldik səhərə yaxın Mingəçevir stansiyasında düşdük. İndi deyir gəl piyada gedək. Deyirəm, a bala, burdan Mingəçevirə 18 kilometrdir. Əl çəkmir ki, gedək, birtəhər sakitləşdirmişəm. Nəhayət, bir "KamAZ" gəldi. Karyerə quma gəlirdi. Ona minib gəlmişik. Elə bil inanmırdı. Qonum-qonşularla görüşdü, təəccüblənirdi.

Beş-on gündən sonra dedi ki, mən cəbhəyə gedirəm. Məhlədəki dostları ilə tez-tez vuruşmağa getmək barədə danışırdı. Nə qədər yalvar-yaxar etdik, anası da, bacıları da, qardaşı da, dedik bir az dincəl, yenə gedərsən...

Bir gün evə gəlmədi.

Çox sonra eşitdim ki, Qarabağda "Ala Yaqub"un dəstəsindədir.

Bu söhbəti Səlim mənə özünün balaca çayxanasının həyatında danışır. Sərin bir payız günü idi. Axşam tərəfi idi. Natiqin anası Dursun xanım da gəlib çıxdı. O, səhərə - bazara gedibmiş. Hal-əhval tutub bir az ordan-burdan danışırdı. Təbii ki, söhbət Natiqdən getməli idi.

-İndi danışanda çox şey yadıma düşür. - deyə Dursun xanım sözə başladı. - Birdən gecələr yuxum qaçır. Səlimin xəbəri olmur, saatlarla öz-özümə danışırım. Hərəkətləri yadıma düşür. İndi nəşə belə vaxtda adam yadına sala bilmir. Məhlədə bunlara "yeddi qardaş" deyirdilər. Yeddi dost idilər. Bir dəfə məhlədə qonşunun qızına bir oğlan sataşmışdı, söz atmışdı. Özündən yekə bir oğlan idi. Onu möhkəm əzişdirib. O da gedib Sağ sahildən bir dəstə uşaq gətirmişdi. Bunlar isə dörd nəfər olublar. Onları döyüb yola salmışdılar. Bunun da çənəsi çapılmışdı. O qədər nadinc idi ki! Özü dalaşan deyildi, amma məcbur olanda davadan qaçmırdı. Bədəninin hər yeri çapıq-çapıq idi. Elə olurdu, çənəsinin, üzünün öti sallana-sallana evə gəlirdi. Qarnında uzun bir "çapıq" yeri var idi. Nə qədər elədim, öyrənə bilmədim ki, ona nə olub! Ömründə də deməzdi ki, məni dö-

yüblər. Bir dəfə beşdə-altıda oxuyardı. Gördüm qonşudan bir gəlin, yanında da bir oğlan gəlir. Əsgərliyi-zadı çəkmiş yekə kişi idi. Dedi: "Sənin oğlun mənim qardaşımı döyüb". Özüm də utandım. Dedim: a-az bu cöngə boyda oğlandı. Əl boyda uşaq bunu döyə bilər? O qədər belə şikayətə gələn var idi ki... O qədər yalvarırdım, deyirdim az dalaş! Sən də məni bağışla, deyirdim, "özündən... qoçağına rast gələrsən". Kimə deyirsən, çox nadinc uşaq idi. Elə anadan olmamışdan nadinc idi. Üzr istəyirəm, səkkiz aylıq olub. Sumqayıtda xəstələnmişdim. O vaxt qardaşım Sumqayıtda qəzet redaktoru idi. Onun hesabına çox hörmət etdilər. Uşaqlar gəlib-gedirdilər, lağa qoyurdular. Hamı deyirdi bundan uşaq olmaz, əcinnəyə oxşayır.

...Böyüyəndə də başımıza oyun açdı. Bax, o binanın böyründəki turba ilə beşinci mərtəbəyə dırmanır.

-Balkonda əl boyda eni olan taxtanın üstünə uzanıb yatırdı. - Səlim söhbətə qoşuldu. - Qonşular çığıra-çığıra qalırdılar ki, bu saat dördüncü mərtəbədən yerə düşəcək.

-Ariq, çəlimsiz bir uşaq idi. - Dursun xanım davam edir. - Nofələ deyirdi, qardaşımın, sənə dəymirəm, başıma götürüb səni yerə çaxaram. Güclü idi, diribaş idi. Baydarkaya gedirdi, voleybol oynayırdı, qramotası-zadı var. Yumruğunu divara vururdu, ürəyim ağzıma gəlirdi, deyirdim bu saat qolu-qılçası çilik-çilik olacaq.

-Dərs-zad oxumurdu. - Səlim əlavə edir. - Kitablarını axşam bir də görürdün ayrı uşaq gətirirdi. Səkkizinci sinfi qurtarıb peşə məktəbinə getdi. Adı orda idi, amma burda - klubda kino verirdi. Elə-belə, işə-zada düzəlməmişdi. Həvəskar idi. Sonra "Kosmos"da kino-mexanik işlədi.

Yeri gəlmişkən:

Gədəbəy rayonunun Əli İsmayıl kəndində orta boylu, ağır yerli, sadə, hətta pinti geyimli, az az, amma güclü yumorla danışan bir kişi var idi. Nəinki orta məktəbi qurtarmamışdı, heç düzəməli ibtidai təhsili də yox idi. Bu adam Gədəbəy rayonunda ən yaxşı radio təmirçisi kimi tanınırdı. Kino-mexanik idi. Saatı işləməyən onun yanına qaçırırdı. Maqnitafonu işləməyən, televizoru xarab olan, motosikleti işə düşməyən, "motoru yağ yeyən" sürücü, bir sözlə, hamı onun yanına qaçırırdı. Evlərinin qabağından axan dağ çayında

"elektrik stansiyası" düzəltdi. Qonşulara təmənnasız işiq verirdi. Onun adı Nuru idi. Bu adam Natiqin doğmaca dayısı idi. Bəlkə elə buna görə deyirlər: "Yaxşı igid dayısına oxşayar". Görəsən, texnikaya maraqlı Natiqə dayısından "keçmə" deyil ki? Nuruya təmir etdiyi radio və başqa məişət cihazları üçün 10 manat verəndə 2 manatını götürüb, qalanını qaytarırdı. İşin mahiyyətini bilməyən çox adama elə gəirdi ki, Nuru "hərifdir", on manatlıq işi iki manata görür. Onun yerinə mən olsam bu rayonda məndən varlı adam olmaz" - deyən də var idi. Beləsinə Nuru tutarlı cavab vermişdi: "Müəllim, Allah mənim biliyimi sənə verib aqlımı özümdə qoymayacaqdı ki. Sonralar, mən böyüyəndən sonra başa düşdüm ki, Nuru elə zəhmətinin qiymətini almış. Sadəcə olaraq camaatın bilməməyindən istifadə etməyə vicdanı yoi vermirmiş!

Mən yenidən söhbəti başqa axara salmağa cəhd etdim. Natiqin Qarabağa döyüşə getməsi, harada və necə vuruşması maraqlı idi. Təəssüf ki, bu barədə ata-anasının məlumatı çox az idi. Dörd aya yaxın Ağdamda o vaxtlar "Ala Yaqub" və ya "Qatır Məmməd" kimi məşhurlaşmış Yaqub Rzaevın "Qarabağ şahinləri" adlanan dəstəsində vuruşmuşdu.

Söhbət zamanı Nofəl də qeyd etmişdi ki, hələ döyüş günlərində Natiq bir dəfə Mingəçevirə gəlmişdi. Nə qədər söhbətə tutdumsa bir şey öyrənə bilmədim. Dedi mənə yer açın, bir az yatım, sonra söhbət edərik. Dedim dur yuyun, - üstü-başını kirin-pasın içindəydi, çim, yat! Çimməyə halı olmadı. Elə oturduğu yerdə yuxu aparmışdı. Bu minvalla iki sutka ac-susuz yatdı. Oyatmağa qıymadıq. Oyananda dedi, texnikaya gəlmişəm. Sonra gələrəm, Allah qoysa, çoxlu söhbət edərik. Getdi.

Bəli, bu ala-yarımcıq məlumatdan başqa Natiqin Qarabağ döyüşləri barədə əməlli-başlı bir şey öyrənə bilmədim.

1992-ci ilin əvvəllərində Natiq qəflətən getdiyi kimi gözlənilmədən də qayıtdı. Bu dövrdə nə əməlli-başlı müharibə idi, nə əmin-amanlıq.

Atası onu Az.DRES-ə işə düzəltdi.

Müdhiş 26 fevral yaxınlaşırdı. Xocalı qırğınına bir neçə gün qalırdı.

Xocalıya Mingəçevir dəmir-beton məmurları zavodundan tikinti materialları daşınırdı.

Xocalı tikilirdi. Xocalı abadlaşdı.

Xocalıya hücum olacağı gözlənilə-gözlənilə adamları ora işləməyə, qurub-yaratmağa göndərdilər. Ancaq sonralar məlum oldu ki, Xocalı qırğını olacağı barədə hakimiyyət orqanlarının xəbəri varmış. Bunu Xocalı sakinləri dərin inamla deyirlər.

Nəhayət, Xocalı faciəsi. 26 fevral 1992-ci il. Yadımdan çıxıb, o vaxt Az.TV necə adlanırdı. Gəlin elə Az.TV-kimi qəbul edək. Az.TV informasiya yayır. Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. İki nəfər yaralanmışdır. Düşmən geri oturdulmuşdur. Hadisədən iki gün keçmişdir. Lakin Xocalıda baş verən faciə xalqdan gizlədilir. Amma nə qədər gizlətmək olar. Əlimə keçən iki mənbədən istifadə edəcəyəm: BİRİNCİSİ: "Oqonyok" jurnalı, 1992-ci il, aprel №14-15. (Bu jurnal bizə hələ çox iazım olacaq.) Jurnalın xüsusi müxbiri Aleksandr Bolotin yazır: "Mənə kinolent göstərdilər. Xəbərdarlıq etdilər: "Tamaşa zəif iradəlilər üçün deyil". Budur, ekranda operator Çingiz Mustafayevin Xocalıda törədilmiş faciədən fevralın 28-də çəkdiyi kadrlar göstərilir. Çingiz erməni yaraqlılarının nəzarət etdiyi əraziyə girmiş iki hərbi vertolyotun birində olmuşdu. Kamera əsdiyindən kadrlar keyfiyyətsiz alınmışdır. Dağlıq Qarabağ meşəliklərinin qarlı örtülmüş yamacı görünür. (Yaxın planda görünüş) Hər yerə meyitlər (cəsədlər) səpələnmişdir. Uşaq cəsədləri... Milli müdafiə paltarları geyinmiş iki döyüşçü qarın üstü ilə meyitləri sürüyür. Görünür hər iki döyüşçü üçün bu çox çətin işdir: (iri planda) "qurumuş uşaq meyitini əsgər ağılaya-ağılaya vertolyota ötürür. Kadr arxasından azərbaycanca səs eşidilir: "tez-tez... (Bu Çingizin səsi idi, ağılaya-ağılaya deyirdi - R.İ.) Erməni vertolyotları meyiti daşımağa mane olur. Vertolyotun qırılmış illüminatorundan avtomat lülələri görünür.

...İcra hakimiyyətinin başçısı - mülki şəxs Elman Məmmədov fevralın 25-də hücum başlananda dinc əhali arasında olub. O deyir ki, iki saat ərzində ermənilər tanklardan, BTR-dən və "Alazan" raketlərindən atəş açdılar. Şəhər üç tərəfdən mühasirəyə alınmışdı, ancaq Əsgəran istiqamətində dəhliz açıq qalmışdı.

-Biz bilirdik ki, bu dəhliz dinc əhalinin çıxma-

sı üçün saxlanmışdı. - E.Məmmədov deyir. - Sağ qalanlar buz bağlamış çaydan keçib Keyti dağına tərəf qaçırdılar. Yolda çoxu donub həlak oldular. Nəhayət, biz fevralın 26-da səhər saat yeddidə Naxçıvanik kəndinin ərazisinə çıxdıq. Burada bizə - silahsız adamları atəş tutdular. Bəziləri Gülablı istiqamətində getdilər və ermənilərin girovuna çevrildilər. Mənim və yeddi nəfər yoldaşımın bəxti gətirdi. Təsədüfən tapdığımız sığınacaqda gecələdik və ertəsi gün başımıza qar yagaya Agdama gedə bildik".

Sonra müxbir yazır:

"Müharibə gedir, adamlar məhv olur, o cümlədən dinc əhali. Mənə qaranlıq qalan bir şeydir: Xocalıya hücum qəfildən olmamışdır, bu hücumun hazırlandığı barədə Bakının yaxşı məlumatları var idi. Bakıda "Əsgəran dəhlizi" barədə də xəbərdar idilər. Faciənin qarşısını almaq olardı-mı, bu suala cavab ala bilmədim".

İKİNCİSİ: "Boz qurd" qəzeti. Kiçik məlumat: "Boz qurd" boz qurdların qəzeti. Təsisçi İ.M.Həmidov, Baş redaktor: Aqil Abbas, redaktor: Adil Cəmil. Qəzet 1992-ci ilin oktyabrından çıxır.

Göründüyü kimi, Xocalı faciəsi günlərində "Boz qurd" qəzeti çıxmırdı. Lakin bir il sonra 27 fevral 1993-cü ildə "Xocalı faciəsində öz gördüklərim" adlı məqaləsində Surxay Əlibəyli yazırdı:

"Düz bir il öncə erməni faşistləri 366-cı rus alayının köməkliyi ilə Xocalı şəhərini işğal edib dinc əhalini misli-bərabəri olmayan vəhşiliklə qətlə yetirdilər. Ərən oğullarımız, şahbaz igidlərimiz, Burlaxatun qızlarımız, gəlinlərimiz, çiçək körpələrimiz, anadan türk doğulduqları üçün sün-gülərə keçirildilər. başları kəsildi, gözləri çıxarılib güllələndilər. Düz bir ildir bu ağrıları çəkə-çəkə yaşayırıq, yaşaya-yaşaya çəkirik.

Təmkinə, ağıla, emosiyalara uymamağa çağıran rəhbərlərimizin soyuqqanlılığı ucbatından başımıza bu neçə illərdə çox müsibətlər gəlib. Amma bu müsibətlərin ən dəhşətli 26-27 fevral 1992-ci il günləri idi. Ağdamın küçə, meydanları insan harayından dağılırdı. Doğma yurd-yuvasından perik salınmış insanlar qardaş, bacı, ana, ata, oğul, qız harayı ilə inildəyib bir-birini, həmkəndlilərini, yaxın adamlarını axtarırdılar. Hamı - dər-də düşər olanlar da, dər-də düşər olana havadar olanlar da havalanmışdılar.

Elə həmin axşamlar Azərbaycan televiziyası

ilə məlumat verib bildirdilər ki, "şayiələrə inanmayın, Xocalıda cəmi 2 nəfər öldürülüb". 7 milyonluq xalqın gözünün içinə yalan dedilər. Mən və bütün xalq bu yalana necə inanaydıq ki, həmin günü gündüz Ağdam xəstəxanasının qarşısında milli ordunun döyüşçüsü Zaurdan soruşdum ki, "nə qədər adam həlak olub?". Cavab verdi ki, "minə qədərdir". Dərdə bax, ilahi, xalqın öz faciəsini özündən gizlətməyə çalışırdılar.

...Mərhum Allahverdi Bağirov xalqın qabağına düşüb, dərələrdə, dağlarda soyuqdan donmuş insanların ölüsünü, dirisini tapıb Ağdama gətirməyə başladı.

...Hər gün neçə maşın meyid Ağdam məscidinə gətirilib, yuyulub, kəfənlənirdi. Məscidin işçiləri demək olar ki, gecə-gündüz işləyirdilər. Hamı gərgin və əsəbi idi. Məscidin həyətində əsil Kərbəla müsibəti vardı. Ağlaşma, şivən göylərə bülənd olmuşdu. Sanki Tanrı da yaratdıqlarından "uz" döndərmişdi.

Düz bir ildir ki, Xocalı faciəsinin günahkarları axtarılır. Neçə dəfə sessiyada, milli məclisdə müzakirə olunub. Müqəssir tapılmır ki, tapılmır.

...25 fevral saat 22-də telefonla Xocalı şəhər icra hakimiyyəti Ağdamda yerləşən prezident müvəkkilliyinə xəbər verib ki, ermənilər zirehli texnika ilə hücumu keçiblər, kim bu xəbəri bilib və heç kimə bildirməyib? Bax, onlar tapılmalıdır. Bu faciənin əsl müqəssirləri onlardır?"

Bax, bu hökm Surxay Əlibəylinin hökmüdür. Müəllif yəqin ki, haqlıdır. Əsas məsələ burasındadır ki, Xocalı faciəsi barəsində xalqa vaxtında məlumat verilməmişdi, köçürmə tədbirləri görülməmişdi. Nəhayət, xalqdan gizlədilmişdi. Bəli, Əlibəylinin yazdığı kimi Xocalı çöllərindən meyitlər daşınıb Ağdama gətirilmişdi. Həmin meyit daşıyanlardan biri də Canpolad idi. Ala Yaqubun oğlu Canpolad, Natiqin dostu Canpolad. Həmin o qara günlərin birində Canpolad həlak oldu.

Dursun xanımın dediklərindən:

-Ala Yaqubun oğlu Canpoladla möhkəm dost idilər. Canpoladın ölümü onu dəli kimi eləmişdi. Az qalırdı havalansın. Özünə yer tapa bilmirdi. Özüm də yaman qorxmışdım. Bilirdim ki, durmayacaq, çıxıb gedəcək. Yalvardım, ağladım. Dedim, Natiq, gözüm hələ yoldan yığılmayıb. Atam müharibədən qayıtmayıb. Sənin üzünü duyunca görməmişəm. Mənə yazığın gəlsin. Elə bil

bir az yumşaldı. Sənədlərini aparıb voyenkomata vermişdi. Nə fikirləşdisə birdən dedi: "Yaxşı, atama de, gedib sənədləri götürsün. Mən getsəm, deyəcəklər qorxdu. Sonra qayıtdı ki, ax, ay ma! Qoymursan da gedim qəhrəman olum. Mən o digələrin payını vermək istəyirəm!" Arxayınlaşdım, dedim, Allah, sənə şükür, daha getməz. Yerə düşdü, dedi bir az hərlənib gəlirəm. Bir azdan yerdən çağırırdı ki, bir şey lazımsa, alım gətirim. Dedim pul tullayım, çörək al gətir. Dedi, pulum var, atam verib. Bax, beləcə məni sakitləşdirdi.

Nofəlin dediklərindən:

-Canpoladın həlak olduğunu mən televizordan eşitdim. Dəfn mərasimini də göstərdilər. Bir azdan Natiq zəng vurdu. Çox həyəcanlı idi. Elə danışırdı, deyirdim bu saat ürəyi ağzından çıxacaq. Dedi sən elə bilirsən Canpoladın qanı yerdə qalacaq! Yox! Onun qanı yerdə qalmayacaq!

Mən fikirləşdim ki, yəqin demək istəyir ki, atası onun qanını yerdə qoymaz!

Yeri gəlmişkən:

Ağdamlı bir qaçqının, Ala Yaqubu vaxşı tanıyan bir adamın söhbətindən:

-Ala Yaqub qəbir daşı düzəldən bir adam idi. Öz zəhməti ilə dolanardı. Deyilənə görə, onun babasından qalma bir pulemyotu var imiş. Camaatdan silahları yığanda pulemyotu ot tayasında gizlədibmiş. Sonralar o pulemyot onun çox karına qəlib. Ermənilər də bildirdilər onda pulemyot olduğunu. Başına dəstə yığdı. Söz vermişdi ki, nə qədər mən sağam Ağdama erməni ayağı dəyməyəcək. Oğlu Xocalı qırğınından sonra meyitləri çıxaranda həlak olmuşdu. Onu Ağdamda məsciddə camaat yuyub torpağa tapşırırdı. Özü dəfnə iştirak etmədi. Demişdi ki, Canpolad təkcə mənim oğlum deyil, o xalqın oğludur. Xalq özü dəfn edəcək. Mən postu buraxıb gedə bilmərəm.

Səlimin dediklərindən:

-Xocalı faciəsindən bir neçə gün keçmişdi. Evə gec gəldi. Gecə saat 2 idi, hələ gəlməmişdi. Durub həyəətə düşdüm. İşıq gələn yerlərə baxdım, kimi gördüm soruşdum. Gördüm deyən olmadı, Səhərə yaxın gəlmişdi. Soruşanda, hardasan? Ora-bura yozurdu. Ertəsi gün yenə gəlmədi. Gecəyarısı səbrim çatmadı, yenə getdim axtarmağa. Fikrimə gəldi ki, bəlkə hardasa qumar-zad oynayır. özümü aldadırdım. Qumar oynayan deyildi. Bir az güman gələn yerlərə baxdım, yox

idi. Yenə səhərə yaxın gəlmişdi. Heç nə demədim. Fikirləşdim ki, bir söz deyərəm, daha da qızıarıq, artıq-əskik danışarıq. Qoy görək nə olur?

Dursunun dediklərindən:

-İşə gedib-gəlirdi. Ürəyimdə sevinirdim. Arxayın olmasam da özümə ürək-dirək verirdim ki, daha getməz. Bir gün xörək hazırlamışdım. Gözüm qapıda-bacada idi. Mənə bir darıxma gəldi ki, gəl görəsən. Gəlib çıxmırdı. Hərdən bir iş çox olanda evə gec gəlirdi. Dedim yəqin yenə işləri çox olub. Gözlədik, gözlədik gəlib çıxmırdı. Evdə silahları var idi, qumbara, özü beşbarmaq düzəltdi, patron-zad var idi. Getdim silahları qoyduğu yerə baxdım. Silahlar yerində yox idi, Ürəyim düşdü. Bildim ki, gedib. Özümü arxayınlaşdırmaq üçün otaqları ələk-vələk elədim, silahları tapmadım. Getmişdi.

Martın əvvəlləri idi. Vallah, tarix yadımdan çıxıb, gördüm həyətdə səs-küy var. Yerə düşdüm. Dedilər binanın o biri başında bir erməni arvad var, onu döyürlər, ora gedirdim. Yolda arvadlara rast gəldim. Halım özümdə deyildi. Dedim elə bil ürəyimə damıb. Natiqin başında bir xəta var. Elə bil həmin günlər başım pozulmuşdu. Elə tez-tez fikrimə gəlirdi ki, Natiqi ermənilər tutublar. Qabağıma çıxana deyirdim ermənilər Natiqi öldürəcəklər. Hamı ürək-dirək verirdi ki, qorxma, Allah kərimdir. Elə hər gün Səlimlə dalaşırıdım ki, sən necə atasın, gedib uşaqla maraqlanmırsan. Yazığı bezdirmişdim. Axırda dedi: sabah gedəcəyəm.

Sabah bu durdu getdi Ağdama. Bilirdik ki, Ala Yaqubun dəstəsindədir. Mən də dərman içdim ki, bir az sakitləşim. Dözə bilmirdim. O qədər də dərman içmişəm ki, birtəhər olmuşam. Elə bil həyətdən kimsə bizi çağırırdı. Sürünə-sürünə balkona çıxdım. Gördüm qonşumuz Asya yerdədi. Dedi Qarabağdan gələn var. Sizi axtarırlar. Dedim, mən xəstəyəm, sən Allah, gör hər kimsədir, denən evə çıxsın. Ayaqüstə güclə dururdum. Bir azdan qapı döyüldü. Bir yaşlı kişi idi. Dedi "oğlum Qarabağdan gəlib..." Kişini evə dəvət etdim. Bu vaxt mən huşumu itirmişəm... Təcili yardım çağırıblar. İynə vurublar. Handan-hana özümə gəlmişəm. Ayılıanda gördüm Qarabağdan gələn oğlan da bizdədir. Üzü-gözü bir gündə idi, yazığın. Dodaqları çatlamışdı, sir-sifəti cadar-cadar idi. Sən demə, bu oğlan Yadigar Mansurov

imiş. Adını Natiqdən eşitmişdim, amma görməmişdim. Dedi, xala narahat olma postdadır. Bir iki günə gələcək. Əl çəkmədim, yalvardım-yaxardım ki, mənə düzünü desin. Yazıq axırda gördü, əl çəkmirəm dedi, o bir balamın ölmüşünə Natiq sağ-salamatdır. Bir az toxtadım. Elə bu vaxt gördüm bir arvad qışqıra-qışqıra evə girdi. "Hanı Dursun, hanı Dursun, onun pasportunu verin baxım". Yenidən nə təhər davleniyam qalxıbsa, özümdən getmişəm. Qonşular da evnən birdi. Arvadı biabır eləyiblər ki, xalx burda ölür, sən də pasport axtarırsan!

Pasport görəsən həmin qadının nəyinə lazım imiş? Dursunun həmin gün pasport əhvalatından xəbəri olmayıb. Bu "pasport əhvalatı" sən demə, bədnam bir şeyin başlanğıcı imiş!

Nofəlin dediklərindən:

-Atam həmin gün Ağdama getmişdi. Anamın vəziyyəti ağırlaşanda mənə də çağırırdılar ora.

Deməli, Yadigar Mansurov gəlir həyətdə. Həyətdə kimdənsə soruşur ki, Dursun xala ermənildirmi? Tanıyanlar isə deyir, yox ay bala, onda ermənilik hiss olunmur. Yadigar da deyir ki, dəstəməzdə anası erməni olanlar var. Ona görə hamının sənədlərini yoxlayacağıq. Beləliklə, o atam-gilə gəlir və anamın pasportunu götürüb gedir Ala Yaqubun yanına. Həmin gün də atam Ağdamda idi. Demək atam Ala Yaqubun yanından geri qayıdır, Yadigar Mansurov isə anamın pasportu ilə Ağdama gedir. Ertəsi gün atam yenidən Ala Yaqubun yanına getdi. Çox pərişan qayıtdı ki, Ala Yaqub pasporta inanmır. O vaxt Sovet pasportuna "etibarsız" demək çətin olmasa da şübhələnen də yox idi. Lakin "Ala Yaqub" anamın pasportunu "etibarsız" hesab etdi. Başqa əlac yox idi. Gecə ikən Gədəbəyə getdim. Gecə saat 2-də Əli İsmayıl kəndinə gedib kənd sovetinin sədrini oyatdım. Bu indi danışanda adama asan gəlir. Kənd sovetinin sədri çox təəccübləndi. Bir arayış yazıb verdi: "Tapdıqova Dursun Əsgər qızı 1942-ci ildə Azərb.SSR, Gədəbəy rayonunun Əli İsmayıl kəndində anadan olub. Milliyyəti azərbaycanlıdır" imza: möhür!"

Səhərə yaxın gəlib Mingəçevirə çatmışam. Anam ağır vəziyyətdə yatırdı. Axşam mənim evdən getməyim onu şübhələndirmişdi. Dedim, sizdə qonaq çox idi, evimizə yatmağa getmişdim. Atam səhər tezdən arayışı götürüb getdi Ağdama.

Səlimin dediklərindən:

-Səhər saat beşdə durmuşdum. Tezdən Ağdam avtobusu ilə getdim. Ağdamda ondan-bundan soruşdum ki, Ala Yaqubun qərargahına necə getmək olar? Bir taksi şoferi yaxınlaşdı. Dedi iyirmi beş manat versən, mən apararam. Dedim niyə vermərəm, apar! Elə hesab elə Az.DRES qəsəbəsinin bu başından doğum evinə qədər yol idi. Taksi şoferi sağ olmuş, məni aldada bilmişdi. Sonra dedilər o yol uzaqbaşı 10 manatlıq yoldur. Nə isə, getdim qərargaha. Əvvəlcə soruşdum ki, burda mingəçevirli varmı! Zahid adlı bir nəfər, bir də Sağ sahildən sarıbənzir bir oğlan var idi. Adı yadımdan çıxıb! Döyüşçülər məni əhatəyə aldılar. Natiqin atası olduğumu bildirdim. Əvvəlcə heç nə demək istəmədilər. Mən əl çəkmədim. Axırda dedilər ki, Natiq əsir düşüb. Ala Yaqubla görüşmək istədiyimi bildirdim, buraxmadılar. Müxtəlif bəhanələr gətirdilər. "Bəy zanitdir!" dedilər. Onların deməyiyənə deyil ki, əl çəkmədim. Çətinliklə bəyin otağına girdim. Saqqal basmış, balaca boylu, əli-qolu, sir-sifəti "ala tökmüş" bir adam idi. Yəqin elə ona görə "Ala Yaqub" deyirmişlər! Məni çox pis qarşıladı. Acıqlı-acıqlı dedi ki, postu buraxıb, ermənilərə əsir düşüb! Anası ermənidir. Dedim bəy, onun anası mənim həyat yoldaşımdır. Mən erməni ilə müsəlmanı ayırd edə bilmirəmmi? "Bilmirəm, dedi, o əsir düşüb, satqındır. Mən hiss elədim ki, daha danışmağın mənası yoxdur. Evə qayıtdım. Evdəki vəziyyət də çox gərgin idi. Sən demə, Yadigar Mansurov Dursunun pasportunu aparmağa gəlibmiş! Dursuna demədim ki, Natiq əsir düşüb! Demədim ki, satqın çıxıb. Heç inanmırdım da Natiq satqın olar. Burda nəşə bir anlaşılmazlıq var idi. Nofəli göndərdim Gədəbəyə, burdan - JEK-dən də bir arayış aldım.

Dursunun erməni olmadığını, bəlkə, Ala Yaqub bilirdi. Amma Natiqin əsir düşməyi nəşə müəmmalı idi. Mən belə başa düşürdüm ki, Ala Yaqub nədənsə ehtiyat edir. Arayış verəndən sonra, daha doğrusu Gədəbəydən gətirdiyimiz arayışdan sonra bir az yumşaldı. İndi mən hər gün gedirdim yanına, deyirdi görək neyləyə bilərik. Bir gün yenə qərargahın içində ora-bura var-gəl edirdim. Yanına buraxmırdılar. Darıxdım. Qərargahdan yolun qırağına çıxdım. Çox gərgin vəziyyətdə idim. Bir yandan Ala Yaqub saymamazlıq

edir, bir yandan döyüşçülər soyuq üz göstərirdilər, bir yandan da Natiqdən bir məlumat verən yoxdur. Diltor halda həyətdə siqaret sümürürdüm. Gözüm yol çəkə-çəkə bir ağaca söykəyib fikirləşirdim. Birdən gördüm söykəndiyim ağaca bir güllə dəydi. Ora-bura boylandım. Heç kim görünmürdü. Elə bil kimsə pencəyimin düyməsini nişan almışdı. Güllə qarnıma dəyər bilərdi, təsadüfdənmi (?), xoşbəxtlikdənmi düyməni "yalayıb" keçmişdi. Tez qayıtdım camaatın yanına. Yenə çox çətinliklə yanına girdim. Dedi, ermənilərlə danışmaq aparırıq. Sabah gəl görək nə eləyə bilərik. Bax belə hər gün eyni sözləri deyirdi.

Növbəti günlərin birində Ala Yaqubun son sözü Səlimi güllə yarasından, oğul itkisindən betər sarsıtdı...

Evdə isə gərginlik son həddə çatmışdı. Dursun erməni qədər qorxulu bir düşmənlə - xəstəliklə üz-üzə dayanmışdı. Daha qorxunc bir kabus üstəlik başlarının üstünü kəsdirmişdi: bu şeyiələr idi. Dursunun "erməni" olması, "gerçəkləşirdi". Tanıyan, tanımayan, ağzına gücü çatmayan orda-burda şübhəli-şübhəli danışdı. "Birdən doğrudan da Dursun erməni olar!? Ən böyük bəla isə bu idi ki, Dursunun nəsil-nəcabətini cikinə-bikinə kimi tanıyan qohumlar da onlardan ayaqlarını kəsmişdilər, Gələnlər də qorxa-qorxa gəlirdilər. Salam verməyə çəkinirdilər, Görəndə görməməzliyə vurub qaçırdılar. Adamlar nə qərribə olurlar, yüz faiz bilə-bilə ki, Dursun erməni deyil, heç yeddi arxa dönəndə erməni yoxdur, yenə şübhələndirilər. Qohum olduqlarını dananlar da var idi. Həmin bu qohumlar sonralar "Oqon-yok" jurnalını bayraq kimi başları üstündə gəzdirər-gəzdirər bütün şəhərdə fəxrlə deyəcəklər: bax bu oğlan - Natiq Qasımov mənim yaxın qohumumdur. Hələ ki, qayıdaq Səlimin xatirələrini dinləməyə!

Səlimin dediklərindən:

-Yadımda deyil aprelin neçəsi idi, yenə getmişdim Ala Yaqubun yanına. Burda yayılan şeyiələr də bir yandan təhrik edirdi ki, bu söz-söhbətə, dedi-qoduya son qoyulsun. Lakin bu dəfə Ala Yaqub baltanı "kökündən vurdu".

-Sənin oğlun postları qoyub qaçıb, ermənilərə satılıb! Postda onlar yeddi nəfər olublar. Ermənilər onları ələ keçirib o biri döyüşçüləri güllələyiblər. Bu deyib "anam ermənidir" öldürməyiblər! Odey "Oqonyok"da şəkli var. Saqqallılarla araq vurur.

Bu sarsıdıcı zərbədən sonra bütün ümidlər puç olurdu. Səlim evə necə qayıtdığını bilmir. Demək belə! "Oqonyok" jurnalında saqqallılarla araq vurduğu yerdə şəkli var. Dursun şəkli görsə ürəyi partlayacaq. Məhv olduq. Ölüm bundan yaxşı idi.

"Anam ermənidir" deyib canını qurtarıb. İndi Az.DRES qəsəbəsində hamı bu barədə danışmağa başlayıb. Təsəlli verən də olub.

Nofəlin dediklərindən:

-Qəsəbədə bir İkrəm müəllim var - "Energetik" mədəniyyət evinin direktoru. Bizə mənəvi dayaq oldu. Buralarda xıssın-xıssın danışanlardan fərqli olaraq ürək-dirək verdi, dedi: "anam ermənidir" deyib canını qurtarıbsa, bu da bir cür igidlikdir. Sağ qalandan sonra nə vaxt olsa intiqamını ala biləcək. "Mixaylonu" yadınıza salın. O, ələ keçməmək üçün mayor Şultsa demirdi ki, atam alman, anam fransızdır!

Lakin bu, zəif təsəllidən başqa bir şey ola bilməzdi.

Evə necə qayıtdığını, yol boyu nələr düşündüyünün heç yüzdə birini də Səlim xatırlaya bilmir. Ən fenomen yaddaşa malik olan bir adam da həmin vaxtda düşüdüklərini yadında saxlaya bilməz. Belə hallarda bir-birinə zidd olan minlərlə fikir gəlir adamın beyninə! Əlbəttə, Səlim stress vəziyyətində olub, nələr düşündüyünü bu gün də yadına sala bilmir.

Bəs görəsən "Oqonyok" nədən yazır? SSRİ-nin ən nüfuzlu jurnallarından biri! Bəlkə jurnalda çıxan heç Natiqin şəkli deyil, Ala Yaqub məni başından eləyir! Görəsən, bu şəkli şəxsən görüb? Görməsə deməz! Dəli-zad deyil ki, ağılna gələnə danışsın. Bu da mənim qəhrəman oğlum!

"Oqonyok"u necə tapmalı? Nofəl bəlkə tapa! Nofəli tapmaq lazımdır. Görəsən, evdədir, yoxsa işdə? Bəlkə heç axtarmayaq? Birdən doğrudan

jurnaldakı şəkil Natiqin oldu? "Saqqallılarla araq vurur". O, saqqallılarla araq vurmağa getməyib, o, vuruşmağa gedib! Belə qorxaq olsaydı heç getməzdi. Onu kim idi məcbur edən?! Yoox, burda nəşə bir anlaşılmazlıq var! Ola bilməz? Ola bilməz ki, o, xain çıxsın, Vətəni satsın, "anam ermənidir" desin. Satqın döyüşə getməzdi.

Səlimin ürəyindən yağlı bir söyüş keçdi: "Səni doğub-əkənin..."

Görəsən, Səlim kimə söyürmüş?

Nofəli dinləyək.

-Bilmirəm, sizə demişəm, yoxsa deməmişəm - atam Natiqin əsir düşməsi xəbərindən sonra hər gün Ağdama gedib-gəlirdi. Hər dəfə də heç bir məlumat olmurdu. Elə deyirdilər sabah gəl, birisi gün gəl. Ağdamdan qayıdanda yerləşindən bildik, yenə ümitsiz gəlib! "Oqonyok" söhbəti çıxanda mən də quruyub qaldım. Necə olub biz heç nə eşitməmişik. Atam dedi Ala Yaqubun yanında olmuşam. Vəziyyət belədir: deyir Natiq satqındır, saqqallılarla araq vurur. "Oqonyok"da şəkli çıxıb! Bir də buralarda izin-tozun görünməsin! Həmin anda mənim fikrimə gəldi ki, yerin dəyişində də olsa "Oqonyok"u tapıram, doğrudan da "Ala Yaqub"un dedikləri düzdürsə gəlirəm evə, ailəni yığıram bir yerə, benzini töküüb hamımızı evli-əşikli yandırırım. Bu, rüsvayçılıqdan yeganə çıxış yoludur.

Atamı kreslodə oturduram. Sakitləşdirmək istəyirəm. Lakin bu vəziyyətdə nə deyəcəyimi də bilmirəm.

Evdən çıxıb bir taksiyə oturdum. Şəhərə, mərkəzi poçta gəldim. Yox, ondan qabaq şəhərdəki bütün kioskları gəzmişəm. Heç yerdə olmadı. Gəldim mərkəzi poçta. Orda mənə dedilər ki, ilin əvvəlindən bəri "Oqonyok" jurnalı satışı verilmir. Ancaq abunəçilərdən tapmaq olar. Abunəçi də mən nə bilim kimdir? Allah kömək olmuş bir qadın mənə dedi ki, harda yaşayırsınız? Mən atamgilin ünvanını dedim. Qadın dedi: "Az.DRES qəsəbəsində abunəçi var, mən bilən. Gedin rabitə şöbəsindən soruşun, onlar biləcəklər.

Gəldim Az.DRES-in rabitə şöbəsinə. Hava yavaş-yavaş qaralırdı. Rabitə şöbəsindəki qadın mənə bir ünvan verdi: dedi bir tatar qadın bu jurnala abunəçidir. Get, gör jurnal dururmu?

Getdim deyilən ünvanə. Qapını döydüm. Hə-

qıqətən bir qadın açdı qapını. Ona dedim ki, məni sizin yanınıza göndəriblər. "Oqonyok" jurnalı lazımdır. Orda bir şey var, baxıb verəcəyəm. Qadın bir az enimə-uzunuma baxdı, qərribə tərzdə məni süzdü:

-Nə var ki, o jurnalda. - dedi.

Mən duruxdum. Necə deyim ki, qardaşım əsir düşüb, saqqallıqlarla araq vurur. Həm deməyə qorxuram ki, doğrudan belə şəkil olar, həm də qorxuram ki, elə belə olsa vəssəlam, qurtardı hər şey. İndi dilim söz tutmur deməyə, arvad da lap şübhələnir. Mən bir də dedim ki, orda bir şəkil olmalıdı, baxıb qaytaracağam.

-Nə şəkil olduğunu deməsən verməyəcəyəm. - Arvad qapını örtüb getdi.

Qayıtdım təzədən rabitə şöbəsinə! Dedim, ay bacı, o adam jurnalı mənə vermədi. Bəlkə ayrı adamda yerini biləsiniz?

Qadın nə fikirləşdisə, dedi, qardaş, gəl bir yerdə gedək. Ola bilsin qadın məni tanıyıb, başımıza gələnləri də eşidib. O vaxtlar atam da, mən də üzümüzü tərəş eləmişdik. Bütün qəsəbə bilirdi ki, nələr çəkirik. Bu qadın da rabitə şöbəsində işləyən adam idi. Birlikdə getdik yenə tatar qadının yanına. Mənimlə gedən qadın necə aldı, nə təhər aldı, bilmirəm. Jurnalı gətirdi, dedi bu axşam baxın, amma sabah mütləq qaytarın. Mən zəmin durmuşam. Dedim arxayın olun, sabah qaytaracağam.

İndi tatar qadının evindən çıxmışam. İstəyirəm heç kim məni görməsin. Az qalır ürəyim ağzımdan çıxsın. Hava qaralıb, oxumaq mümkün deyil. Evə necə gəldiyimi də bilmirəm. Atamgilin binasına yaxınlaşanda gördüm podyezdin birində işıq yanır. Tez özümü verdim ora. Jurnalı vərəqləyirəm, şəkilləri görürəm, amma araq məclisi görünmür axı. Bir də geriyyə vərəqlədim. Jurnalın əvvəlində iki saqqallının arasında bayraq tutmuş oğlanı görəndə elə bil məni tok vurdu. Başım hərləndi. Divara söykənib bir təhər özümü ələ alıb bir də baxdım. Yox, daha tanınamam mümkün deyildi. Əynindəki atamın "sportivni" kostyumu idi, ayağında rezin çəkmələr var idi, bildim ki, odur. Məqaləni tez oxudum. Az qalardım dəli kimi qışqıram. Sevindiyimdən bilmirdim neyləyim. Hələ nəyə sevindiyimi də düz-

əməlli dərk etməmişəm, Əsas ona sevinirəm ki, Ala Yaqubun dediyi kimi ermənilərlə araq vurmur. Sanki uça-uça evə gəldim. Gördüm atam mən gedəndə kreslodə necə oturub başını divara döyürdüsə, eləcə də indi döyür. Sakitləşmək bilmir. Mən gördüm onun halı özündə deyil. "Oqonyok"u jurnal stolunun üstünə qoydum, dedim buyur, bu da sənə qəhrəman oğlun. O, jurnalı əli ilə əzişdirib azacıq duruxdu. Acıqlı-acıqlı, elə bil acığından ağlayırdı - üzümə çırpırdı: "Köpəkoğlu, məni dolamısan, mənim oğlumdu, sənə də qardaşın! Hamınız bir... O, elə bilib doğrudan Ala Yaqub deyən kimi Natiq saqqallıqlarla araq vurur. Mən ona indi belə şərəfsiz oğul böyütdüyü üçün irad tuturam. Onun bu hərəkəti mənə o qədər pis təsir etdi ki, özümü ağlamaqdan saxlaya bilmədim. Dedim: bir jurnalə bax, sonra nə deyirsən də, dəə! Bir müddət çaşıb qaldı, jurnalə baxmadı. Risk eləməirdi. Mən həmin anda onun nə hisslər keçirdiyini deyə bilmərəm. Ata qəlbidir, ürəyindən yüz fikir keçirirdi bəlkə. Jurnalə baxmadı. Hannan-hana dedi ki, məqaləni oxu. Oxuyub tərcümə elədim, inanmadı. Dedi, sən səhv tərcümə edirsən. Xoşbəxtlikdən bu vaxt Oruc müəllim gəldi. Mən jurnalın şəkil olan hissəsini qatlayıb verdim Oruc müəllimə, dedim oxu, tərcümə elə. O, məqaləni diqqətlə oxudu, tərcümə etdi. Təkrar-təkrar oxudu. Dedi, görəsən bu qəhrəman kimdir? Mən şəkli göstərib dedim ki, bu Natiqdirmi? O, Natiqin şəklini görüb ağlamsındı. Atamın vəziyyətini özün təsəvvür elə.

Bəs "Oqonyok" jurnalı nədən yazırdı, nə yazırdı, necə yazırdı?

Jurnalın üz qabığına baxıram: aprel № 14-15, 1992, dördüncü səhifədə çap olunmuş şəkil, "ənənəvi" erməni burunlu, saqqallı, "boyevik" ortada əlində müqəddəs üçrəngli Azərbaycan bayrağı tutmuş, əynində idman kostyumu, ayağında rezin çəkmə olan balacaboy oğlan, solda başında Sovet Ordusuna məxsus "şapka-uşanka", əynində gödəkçə olan daha bir saqqallı erməni. Şəkilin altında müəlliflər - "Oqonyok"un xüsusi müxbirləri Konstantin Smirnov, Enriko Sarzini (foto) və məqalə "Strax" - "Qorxu". Dərhal demək istəyirəm: K.Smironov və E.Sarzini Qasımovlar ailəsini fəlakətdən (söhbət bütöv nəsil-

dən gedir), müəyyən mənada intizardan, həqiqi mənada rusvayçılıqdan qurtardılar - bunu istəsələr də istəməsələr də. Hər şeydən əvvəl Natiq Qasimov saqqallıqlarla araq vurmur. O, əlində müqəddəs üçrəngli bayraq tutub. Demək o, əsir düşməmişdir. Əsirlər düşmən qabağına ağ bayraqla çıxırlar.

...Və səhəri gün "Oqonyok" jurnalındakı şəkə baxmaq üçün Az.DRES qəsəbəsində yüzlərlə adam toplaşmışdı. Nofəl tatar qadına jurnalı qaytaranda "Oqonyok"un abunəçisi işin nə yerdə olduğunu bilib jurnalı Nofələ bağışladı. Həmin gün jurnal əllərdə gəzirdi. Çoxları Qasimovlar ailəsinə gözcaydınlığı verirdi: rusvayçılıqdan qurtardıqları üçün. Bir neçə jurnal tapıb gətirdilər. Ertəsi gün Səlim jurnalı götürüb Ağdama - Ala Yaqubun qərargahına getdi. Ala Yaqub Səlimi görüb qabağına gəldi. Heç Səlim jurnalı çıxarmağa macal tapmamış Ala Yaqub onu qabaqladı:

-Bağışla, Səlim kişi, mənə səhv məlumat veriblər. Natiqi xilas etmək üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

Qayıdaq "Oqonyok" jurnalının yazdıqlarına! K.Smironov "Qorxu" məqaləsində yazırdı: "...mənim üçün çox dəhşətli idi. Ağlımı itirəcək qədər qorxulu idi, mən çalışırdım ki, bu qorxunu mənim üzümdə heç kəs hiss etməsin. Allaha yalvarırdım ki, təyyarənin mühərriki işə düşməsin, baxmayaraq, təyyarə artıq uçuş zolağında irəliləyirdi, elə bu dəqiqə, bu an yanacağı qurtarsın, bir an içində trassda tufan qopsun, səmum yeli, qarboran yolu bassın, bir an içində təyyarəni iflic vursun. Ancaq görünür pilot özünü çox yaxşı hiss edirdi. Təyyarə onun inamlı əllərinin idarəsi ilə uçuş zolağının sonuna doğru irəliləyirdi. İllüminatorun çölündə gözəl yaz havası var idi. Biz uçurduq, mənim qorxum da özümlə uçurdu və qayıdana qədər məni tərk etməyəcəkdi. Mən sata baxdım: 10.20 dəqiqə idi. Təyyarə Stepanakertə doğru istiqamət götürdü. Biz müharibəyə doğru uçurduq.

Mən heç vaxt mübaribədə olmamışam. Heç vaxt mənə nə avtomatdan, nə pistoletdən atəş açmamışdılar, üstümə top lüləsi və pulemyot tuşlanmamışdı. Uşaq vaxtı silahlar qəlbimdə şirin xülyalar yaradırdı. Lakin böyüdükcə silahlar məndə ikrah hissi doğururdu.

Biz yenicə təyyarədən çıxmışdıq ki..."

Smironovun təsvirinə görə həmin anda onlardan yarım kilometr aralıda partlayış olub, guya artilleriya atəşləri imiş. Ağdamdan atırlarmış. Sonra K.Smironov davam edir:

"Atəş davam edir, bizi tez yük maşınına mindirirlər və belə nəqliyyatda apardıqları üçün ermənilər üzrxahlıq edirlər (benzin Qarabağda qızıl qiymətindədir - K.S.) və biz Stepanakertə doğru hərəkət edirik. Yolüstü biz iki həftə əvvəl ermənilərin ələ keçirdiyi Xocalıya dönürük, - səs-küyü aləmə yayılmış Xocalıya. Azərbaycan tərəfinin məlumatına görə burada yüzlərlə günahsız dinc əhali, qadınlar, qocalar, uşaqlar vəhşicəsinə öldürülmüşdür. Biz küçəboyu irəliləyirik. Qəribədir ki, burada baş vermiş hadisələrdən tam məlumatım olmasına baxmayaraq mən bu küçələrdə faciənin baş verməsini hiss etmədim. Burada çoxlu "işsiz" kranlar, çoxdan tikilməkdə olan və yarımçıq qalan uzunmüddətli tikinti təsəvvürü yaranırdı. Son vaxtlar burada intensiv surətdə inşaat işləri aparılırdı. Ermənilər bunu rəsmi Bakının bu yerləri müstəmləkəyə çevirmək istəyi kimi qələmə verirdilər. Halbuki parlaq günəş şüaları altında Xocalıda sanki əmin-amanlıq hökm sürürdü.

Teziiklə biz Stepanakertə çatdıq və yenə də mən gözlədiyim fəlakəti görmədim. Ermənilərin verdiyi məlumatın əksinə olaraq adamlar küçədə sakitcə gəzişir, uşaqlar oynayır, tam sülh şəraitinin hökm sürdüyü təsəvvür olunurdu. Şübhəsiz müharibə əlamətləri hiss olunurdu. Evlərin və vitrinlərin şüşəsi sınımış, divarlarda yangından qara ləkələr əmələ gəlmişdi, mərmi partlayışından çalalar yaranmışdı. Bütün bunlara baxmayaraq kənardan baxanda yenidən gözümüzə adət etdiyimiz bərbad vəziyyət canlanırdı".

K.Smironov daha sonra Qarabağ ermənilərinin hər gün atəş səsləri altında yaşamağını qeyd etməklə inandığını bildirirdi ki, "Qarabağ"ın sərhəd zonasında yaşayan azərbaycanlı əhali də bu vəziyyətdədir".

Bura qədər yazılanlara bəzi şərhlər vermək istəyirəm. K.Smironovun jurnalist məharətinə şübhə etmədən siyasi məharətinə də inandım. Fikir verin: K.Smironov Ağdama deyil, Stepanakertə gəlmişdir. Şüşələri sınımış, divarları qaralmış binaları ürək yangısı ilə təsvir edir. yerlə-yeksan edilib xarabalığa çevrilmiş Xocalını isə yarımçıq

qalmış tikinti meydançasına bənzədir. Qarabağın erməni əhalisinin artilleriya atəşinə vərmiş etmələrini xüsusi qeyd edir. Ağdamdan və ya sərhəd zonalarından aramsız atəş açılır. Məzlum ermənilər isə bu bəlaya dözməyə məcburdurlar. Nəhayət, bir cümlə. "Elə sərhəddə yaxın olan azərbaycanlılar da bu vəziyyətdədir". Bəli, heç kim inciməsin, mən bitərəfəm və həqiqəti, gördüklərimi yazıram. "iz Aqdam byut... Artilleriya..." Stepanakertdə isə... belə çıxır ki, əlləri qoynunda durub baxırlar.

Az sonra K.Smironov yazır:

"Bugünkü silahların ən yaxşı növlərindən istifadə edən tərəflər artilleriya duelini davam etdirirlər". Görəsən, K.Smironov nala-mıxa vurmur ki?!

Yenidən məqaləyə müraciət edək:

"Tezliklə biz Stepanakertdən Əsgərana tərəf yollandıq. Oradan vaxtaşırı atışma səsləri gəlirdi. Lakin Əsgərana gedib çıxmıdım, çünki yolda silahlı saqqallılarla dolu BTR-ə rast gəldik. Şübhəsiz, buradakı dəstənin yaraqlıları "iş dalınca" gəldilər. Onların aldıkları məlumatlara görə, bir neçə gün bundan əvvəl əks tərəf dağlarda kənd tutmuşdu. Ermənilər onları oradan sıxışdırıb çıxart-salar da köhnə Qriqorian kilsəsində Azərbaycan milli ordusunun bir qrup "boyeviki" qalmışdı. BTR-dəki adamlar ən uca zirvədə yerləşən kilsəni azad etməyə yollanırdılar. Kiçik kilsədə Azərbaycanlıların sayı heç kimə bəlli deyildi. Lakin onlara hücum edən dəstə dünən iki nəfəri itirmişdi. Hücum edənlər müxtəlif vasitələrə - gözyaşardıcı qazdan qumbarayadək - əl atsalar da məqsədlərinə nail ola bilmədilər. Təbii ki, biz onların izinə düşdük.

Təəssüf ki, hadisə yerinə çata bilmədik - maşınımız dağın ətəyindəki yolda bataqlığa düşdü və BTR gözdən itdi. Buna baxmayaraq o böyük əks-sədaya səbəb oldu. Belə ki, nə bu gün, nə də ertəsi gün yaraqlılar kilsəni ələ keçirə bilmədilər. Yalnız üçüncü cəhddən sonra onlar kilsənin yeganə sağ qalmış müdafiəçisini təslim olmağa vadar etmiş və məbədlə qəbiristanlığı geri qaytar-mışlar ("Kilsənin yeganə sağ qalmış müdafiəçisini təslim olmağa vadar etmiş" sözlərini yadda saxlayın). Əsir düşmüş cavan oğlan tüstüdən qap-qara qaralmışdı. O, üzərində yaşıl bayraq sancılmış kilsədə beş gün ac-susuz qalmışdı. Şəkildə

bu oğlan erməni yaraqlılarının müşayiəti ilə bayağı aparır (Bu cümləni də yadda saxlayın). Onun sir-sifətinə diqqət yetirin: gözlərində nə qədər qorxu, dəhşət var, onu hara aparırlar, taleyi necə olacaq? Əsiri yoldaşlarının meyidləri yanında aparırdılar, aşağıda dağların qoynunda isə onun Vətəni Azərbaycan görünürdü. Əsirin hazırki yeri naməlumdur. Ola bilsin ki, o Stepanakert izolyatorundadır (Bu cümləni də yadda saxlayın) Bəlkə də o, əsirdən girova çevrilib - bu hal Qarabağda çox yayılmışdır".

Məqalədə bir az sonra oxuyuruq:

"Belə deyirlər ki, burda yerli azərbaycanlı hakimiyyət orqanları və hərbi komendatura müxtəlif bəhanələrlə erməniləri həbs edirdilər: guya pasport rejimini və ya komendant saatını pozub-lar. Həbs olunanları bir qayda olaraq Şuşa, Gəncə və ya Bakının türmələrinə göndərirdilər, on-lardan bir çoxları hazırda da ordadırlar.

İndi isə Dağlıq Qarabağ azərbaycanlılarının (hö-kumətin) nəzarətindən çıxdığı üçün tutulmuş ermənilərin qohumları, və ya dostları azərbaycanlı ələ keçirmək üçün ən qatı tədbirlərə də əl atırlar. Bir çox hallarda ermənilər buna nail olurlar, cin-sindən və yaşından asılı olmayaraq bu insanlar on-ları ələ keçirənlərin girovuna çevrilirlər. Girov həmin adamın evində yaşayır, onu yedizdirirlər, imkan düşən kimi, deyək ki, Rasimi Ovaneslə, Fatmanı Qrantla dəyişirlər. Belə də deyirlər ki, meyidi canlı insanla dəyişmək mümkün olmasa, lap elə bir kanistr benzinə də dəyişmək olar.

Stepanakertdən bir az aralı erməni ailəsində azərbaycanlı qadın iki uşağı ilə əsirdir. Uşaqlar erməni uşaqları ilə bir yerdə oynayırlar, bir stol ətrafında yemək yeyirlər, yanaşı çarpayılarda yatırlar (sən ermənidəki "humanizmə" bax, "mədə-niyyət"ə bax. - R.İ.) Belə bir vaxtda isə onun azərbaycanlı əri erməni girov ələ keçirmək istə-yir ki, onu ailəsi ilə dəyişsin.

Cümə günü axşamüstü mən yenidən Xocalıda oldum. Əsgəranda Stepanakertə gedəndə mənə "ilişmiş" üç saqqallı "boyevik" boşalmış kəndin içindən keçən yolun kənarında sərxoş vəziyyətdə dayanmışdılar. Biz yük maşınından düşəldil-miş və nə üçünsə arxasına kvas çəlləyi bağlanmış arabacıq qoşulan "qorxunc" avtobusdan düşüb evlərə tərəf irəliləyirdik. Və yalnız indi başa düş-düm, sonsuz kədərlə anladım ki, bu yaxınlarda

qanlı faciə baş vermiş bir torpaqdayam, - bu yaxınlara qədər insan yaşayan torpaqda. Yerdə qapısı güllədən deşik-deşik olmuş soyuducu var idi. Güllə deşmiş yerə nə üçünsə söykənəcəyi qırılmış uşaq stulu qoyulmuşdu. Axşam düşür, hava qaralırdı.

Bu üç nəfər, dediklərinə görə, Xocalıya hücumda iştirak etmişdilər. Mən daha təfərruatına varmadım: bu dəhşətli bədbəxtlikdə kimi günahlandırırsan. Qisas hissi onların gözünü örtmüşdü. Xocalı qırğını Sumqayıt qırğınının ildönümünə cavab idi".

K.Smirnovun məqaləsi üzərində əbəs yerə bu qədər dayanmadım. Əsl həqiqəti duya-duya, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu bilə-bilə K.Smirnov ermənilərə rəğbətini gizlədə bilmir. Fikir verdinizmi, Xocalıdakı dəhşətli faciəni nəhayət "hiss edən" müəllif axırda bu faciəyə haqq qazandırır: bu, Sumqayıt hadisəsinə cavab imiş.

Belə yerdə deyirlər: Adımı sənə qoyum, səni də yana-yana! Sumqayıt hadisəsinə məgər ermənilər özləri törətməmişdilərmi?

İndi K.Smirnovun məqaləsinin son cümlələrini də çatdıracağam. Onun yazısında ikili mövqeyin daha bir nümunəsini görə bilərsiniz.

"Onlar (üç sərxoş "boyevik"dən söhbət gedir) sevinclə əvvəl pistoletdən, sonra isə avtomatdan havaya atəş açdılar, halbuki, mənə məlum olduğuna görə atəşkəs barədə razılıq olmuşdu. Birdən mənə elə gəldi ki, hələ çoxları bu mənasız müharibənin qurtarmasını istəmir. Bu müharibə çoxlarına irəli getmək, varlanmaq, həyat tərzini yaxşılaşdırmağa doğru dəyişmək imkanı verib. Başqalarının bədbəxtliyi üzərində xoşbəxtliyini quranların çoxu bunu başa düşmüşdülər. Bu münaqişə tərəflərinin hər ikisinə aiddir - eyni dərəcədə, yaxşı və pis adamlar bütün millətlərdə var".

Sizcə şərhə ehtiyac varmı?

"Axşam mən Stepanakertə qayıtdım - boş şəhərdə gecələmək üçün. Mən ömrümdə belə qəbir sükutu andıran şəhər görməmişdim? Məşhur "Stalker" zonasını xatırladırdı. (Bir az əvvəl isə yazırdı ki, Stepanakertdə gözlədiyim fəlakəti görmədim). Küçələrdə tək-tək hallarda arabacıqla bidonda su aparən adamlar görünürdü, burda su problem idi. Zirzəmilərdən öləzimiş işıq süzülürdü - adamlar zirzəmilərdə yaşayırdılar.

Dörd gün ərzində mən "Qrad" yağışı altında

yaşadım. Çoxlu meyid gordüm, öldürməyə hazır olanları gordüm. Amma mənə sarsıdan həyat nişanəsi olmayan bu şəhər idi (Yaşamaqdan məhrum edilmiş şəhər) -Allah özün saxla! Spasi ix, Qospodi!

Stepanakert - Moskva".

Bəli, ermənilərə rəğbətə daha bir bariz nümunəsi. Stepanakertdəki "ölüm sükutu" cənab K.Smirnovu son dərəcə sarsıtmışdır, Xocalıdakı vəziyyət isə nədənsə ona təsir etməmişdir. Bilmirəm qeyri-iradimi, yoxsa bilərəkdənmi K.Smirnov Xocalıdakı üç sərxoş "boyevik"in Xocalıya gəlişini belə təsvir etmişdir: "Teper odin iz moix sputnikov priyexal syuda, çtobı pometit dom, kotoromu on namerevalsya zanyat"

Sonuncu cümlə: "Spasi ix, Qospodi!" Görəsən ulu yaradana yalvarıb kimi "xilas etməyi" xahiş edir, cənab Konstantin Smirnov?

Konstantin Smirnovu qınamaq və ya ona sevgi hissləri bəsləmək, nə dərəcədə obyektiv insan olmağı barədə fikir yürütmək mümkün deyil. Konkret hökm vermək, ermənipərəst olduğunu inadkarcasına təsdiq etmək də çətindir. Hər şeydən əvvəl o jurnalistdir, gördüyünü necə yazmaq, hansı üslubda işləmək onun peşəkarlığının səviyəsindən asılıdır. Amma jurnalistin mütləq tabe olduğu bir prinsip var: faktları ədalətlə, obyektiv şərh etmək! "Qorxu" məqaləsindəki fikir və mülahizələrini onun öz vicdanının mühakiməsinə buraxaq. Ədalət naminə demək lazımdır ki, Konstantin Smirnovun və onun fotomüxbir həmkarı Enriko Sarzininin Qasimovlar ailəsinə elədikləri yaxşılığın isə ölçü meyarı yoxdur.

Daha bir məsələyə diqqət yetirək: "Oqonyok" jurnalı 16.03.92-ci il tarixdə çapa hazırlanmış, 31.03.92-ci il tarixdə çapa imzalanmışdır. Deməli, "Oqonyok" jurnalı respublikamıza aprelin ortalarında gəlmişdir. Hələ Səlim Qasimovun ailəsinin nə "Oqonyok"dakı şəkildən, nə məqalədən xəbəri var, nə də Natiqdən! Bircə şey məlum idi: Natiq Ala Yaqubun qərargahında yoxdur. Bu ərəfdə daha bir igid döyüşçü həlak olur. Natiq haqqında yeganə məlumat mənbəyi ola bilən Yadiqar Mansurov döyüşlərin birində qəhrəmancasına həyatla vidalaşdı. Bu ağır itki Yadiqar Mansurovun aləsi üçün nə qədər ağır idisə, elə Səlimin ailəsi üçün əziz bir adamın itkisi demək idi.

(davamı gələn sayda)